

Poetologické stratégie v krátkej próze

Poetological Strategies in Short Prose

Viera Žemberová

(Prešov, Slovensko)

Abstrakt:

Slovanské literatúry sú vo svojom dejinnom vývine sprevádzané kultúrnym pôsobením konceptu slovanskej vzájomnosti. Príspevok sa sústredil na krátke žánre v próze, na stratégiu literárnej postavy, pôsobenie kategórie literárny čas a kategórie literárny priestor. Príspevok sa sústredil na možnosti subjektu v kompozícii žánru, na formovanie príbehu v situácii, keď sa autor textu sústreďí na formovanie krízy a na existenciálne ohrozenie postavy ako na výsledok jeho sociálnej prítomnosti v dedinskom spoločenstve a v osobnej existenciálne iniciovanej kríze.

Kľúčové slová:

slovanské literatúry; medziliterárnosť; slovanská vzájomnosť; próza; subjekt; narátor; problém; poetológia

Abstract:

Slavonic literatures are accompanied in their history by the cultural influence of the concept of Slavic reciprocity. The paper focused on short genres in prose, on the strategy of the literary character, the influence of the literary time category and the literary space category. The paper focused on the subject's ability to compose the genre, on the formation of a story in a situation where the author of the text focuses on shaping the crisis and the existential threat to the character as a result of his social presence in the village community and the personal existentially initiated crisis.

Key words:

Slavic literature; interliterality; Slavic reciprocity; prose; subject; narrator; problem; poetology

Slovanský rozmer či skôr etnická a kultúrna aura umeleckej hodnoty, ktorá tradične obkolesuje umeleckú prózu a je zvýrazňovaná v širšom spoločenskom a kultúrnom prostredí, dotýka sa niekoľkých jej dominánt. Spravidla tých, ktoré zvýrazňujú jej poetickosť (lyrickosť), svojou podstatou otvorený problém aktivujúci literárny čas (latentná ozvennosť vojny v téme), výrazne ohraničený literárny priestor v pohybe medzi (sociálna projekcia jedinečného prejavu) archetypom a urbanizmom života prostého človeka aj v umení (dedina – mesto) a etnicky autentická literárna postava, teda jej inklinovanie buď k horizontálnej, otvorenej, emotívne reflektovanej spoločenskej skutočnosti (nechýbajú postupy humoru, karikatúry, irónie, grotesky, pátosu, hyperboly), alebo k vertikalizovanému, zúženému, mravne a sociálne pointovanému vyrovnávaniu sa subjektu so svojim Ja v čase (minulosť – prítomnosť, mladosť – staroba, začlenenosť do spoločenstva – osamelosť, vypudenosť) a v polohe filozofovania o dejoch univerzálne prijímaného a plynúceho času, teda o tom, čo bolo a čo je. Slovenský rozmer v látke, téme i probléme umeleckého textu sa dotýka exponovane mravného imperatívu pre Ja, ale až po verdikte z faktov uplyvajúceho času v živote subjektu i spoločnosti, alebo po vyrieknutí tej svojej pravdy subjektom o živote v spoločnosti, po spravodlivom posúdení seba v dejoch vlastného (intímneho, pracovného) života, no spravidla vždy aj v iných (blízkyh, vzdialených) životoch (rodina, priatelia, kolegovia atď.).

Látka a téma v modernej umeleckej próze sa odvíjajú od reálií a poznania udalostí, dejov, osobností, vedeckých objavov, rozlične inšpirovaných pozitívnych aj negatívnych jedinečností, ktoré sa viažu na čas a na uplyvanie dvadsiate storočia v jeho zovšeobecnenej hektickosti. V užšom zábere sa prozaická výpoveď odvíja od povedomie slovanskej umeleckej literatúry aj od konkrétnej národnej entity a dobovej kultúrnej normy, a to aj preto, lebo vo vzťahu k spoločnosti vzniká, keď autor tvorí a formuje svoj text taký vklad, ktorý sa vo svojom noetickom a mravnom podloží potvrdzuje práve etnickou a poznávacou kontinuitou voči kultúrnemu kontextu národnej literatúry. Napokon národná kultúra žije a vo svojej podstate pretrváva aj v čase globalizujúcich sa reálií sveta predovšetkým v prirodzenej podstate, ktorá sa prirodzene premieňa, príčinne obmieňa vo svojich autentických javov a prejavoch.

Nazeranie na slovanskú vzájomnosť v novom miléniu prechádza prirodzenými modifikáciami. I napriek tomu jej konceptu rozumieme v dejinnom, duchovnom, etnickom, estetickom, filozofickom a v mravnom podloží ako prejavu členitej etnickej a kultúrnej slovanskej nazeracej a hodnotovej autentickosti a nadčasovosti. To ony dôsledne sprevádzajú stáročia vzťah veľkorysej, k sentimentu inklinujúcej, otvorenej, senzibilnej (zmyslovými a kultúrnymi) a v súčinnosti s aktualizovanými tézami, s ich filozofickými a kultúrnymi symbolmi ideí, ktoré sa viažu na sémantiku pointy o humanizovanej, zádumčivej, nenáhlivej, pamätlivej a v podstate svojho deja a problém navodzujúcim javom k výpovedi pátrajúcej po empatickej a humanizovanej

„duši“ vyrovnávajúcej sa v dejinách spoločnosti s javom a zážitkom, ktoré sa sústreďujú do pojmu osud jednotlivca a osud spoločnosti, teda k ich vnútornej zomknutosti a súčasne aj mravnej nadradenosti ponad nepriaznivé okolnosti existencie.

V modernej krátkej próze možno pripomenutými estetickými a mravnými entitami zvýrazniť jej kultivovaný poznávací znak, ten je obsiahnutý a rozpracovaný súčinne v stratégii autora a v stratégii textu. Napokon svojimi stratégiami sa moderná krátka próza na jednej strane spája so svojím národným, tradičným a tradovaným kontextom, ale v súčinnosti s vývinom sa autenticky v noetike a literárnej estetike emancipuje a včleňuje do európskej literatúry. Krátka próza, spravidla poviedka a novela, takmer vôbec sa nespomína na pozadí krízy žánru, do ktorej sa latentne dostáva genologické uvažovanie o románe, ale jej formálna podstata sa aktualizuje takmer vždy, keď sa hovorí o modernej novele či modernom románe v napojení na estetický a poetologický experiment druhu a žánru. Krátka próza spája svoje možnosti s typom rozprávača alebo s typom literárnej postavy, čo znamená, že kompozične využíva literárny čas, ponecháva zväčša statický priestor a sústreďuje sa na tematiku a ňou iniciovaný problém. Problém spravidla býva personalizovaný a je sústredený na postavu, na jej projekciu do minulosti alebo do prítomnosti, teda do priestoru mimo domov, no keď to umožní kompozícia, postava sa ocitne na nekončiacich cestách hľadania svojej identity a zmyslu existencie. Problém sa sústreďí pravidla na osudový kontrast, na čosi, čo je v živote postavy podstatné a s ňou prepojené, nie raz sa konflikt dostane do stretu medzi starý domov = dedina, mladosť a nový domov = mesto, dospelosť. Krátka próza, zvlášť realistická z posledných dvoch milénií sa v autorských dielňach, z ktorých odvodzujeme rezultáty o postave, teda aj o filozofii a estetike textu, sa organizuje prevažne na aktivite mužského subjektu, ten inklinuje k reflexii, ponornosti, k mlčanlivosti, ku komornému, emotívne podnecovanému tónu do dialógu v neuskutočnenom sujete, do atmosféry z nerealizovaných otázok a z nadhodnocovaných detailov. Takto organizovaná stratégia textu vyústi do personálneho monológu, ktorý prechádza z ilustrácií kríz subjektu, ale bez vysvetľujúcich odpovedí, k preexponovaným, svojou genézou existenciálne a významom hodnotovo uvádzaným zážitkom subjektu v zložitej osobnej, osudovej, emotívnej, existenciálnej či v pocitovej kríze, aby sa nenáhľivo rekonštruovali poznatky o hodnote a zmysle jestvovania.

Súradnice času a priestoru vytvoria vo vzťahu k téme krátkej prózy relevantný „noetický štatút rozprávača“, z ktorého v próze, o ktorej uvažujeme, možno odvodiť aj ďalšie nazeracie znaky na život a existenciu subjektu. Prvý znak spočíva v tom, že čas sa stáva materializovaným výkladom žitia/bytia a života/prežívania subjektu. Druhý znak sa napája na geografický aj sociálny literárny priestor, ktorý zostáva v úzadí rozprávania jeho príbehu. Ide o strategický zámer autora, ktorý typom rozprávača exponuje/stupňuje čas aktuálnej/krízovej osobnej udalosti a čas rozprávania o nej, čo

by naznačovalo, že sa do stratégie textu dostáva vo výraznejšej prevahe pre zvažovanie subjektu o sebe ako protipól idealizovaný „čas idylický“. Také označenie pri oživení reminiscencie času minulého/ dokonaného by mohlo znamenať len to, že literárny čas preberá zo svojej tematizovanej línie odkazy na dávnu či prítomnú, ale vždy jedinečnú existenciu subjektu.

Subjekt i rozprávač si čas rozprávania uvedomujú, preto reálne umiestňujú do organizovania príbehu možné spôsoby na jeho vyjadrenie jeho vnímania, ktoré vzniká ako následok pocitu, vedomia aj schopnosti subjektu/rozprávača ako naračne možno svojsky spracovať a tematizovať subjektom žitý alebo prežitý čas. Týmto kompozičným úkonom dokáže autor tie informácie, ktoré sú svojim významom a hodnotou v príbehu vzájomne prepojené zosúladiť do ďalších vzťahov a do iných udalostí s ním súvisiacich, do príčin na zvolené životné postoje obsiahnuté v téme, sujete a v probléme a do z nich plynúcich mravných následkov až dramaticky pointovaných dôsledkov, ide o senzuálne nástroje stratégie textu, alebo do emotívneho či racionálneho prežívania toho, čo už bolo, čo si subjekt z minulosti, z osobnej dejinnosti uchoval a považuje ju za svoju noetickú hodnotu. A to, čo prítomnostne v príbehu ako problém účinkuje a čo subjekt ako svoju reakciu uskutočňuje a čo vykoná, alebo čím na krízu reaguje, tým upozorňuje na seba, teda na to, čo sociálne, vzťahovo, mravne i typovo jestvuje v nejakej forme a ide o prejav, ktorý predpokladá pri organizovaní príbehu, že subjekt naň zareaguje, veď sa ho problém dotýka a žiada si jeho reakciu. Pritom sa väzba aktualizovaného literárneho času na epicentrum subjektívneho zážitku pre subjekt nezmenilo, iba sa minimálne obmenilo, čo priamo súvisí s aktivitou zvolenej formy sujetu. I preto sa subjekt/rozprávač v narácii s aktualizovaným vedomím o minulosti svojho Ja kontaktuje, paradoxne, s tým istým subjektom v prítomnom čase, čím sa tenzia a iniciácia tragického/netragického riešenia problému/krízy zosilňuje zvýrazneným povedomím prítomnosti, jej relatívnosti a osobnej konečnosti ako dilógie utvárajanej z osobnej realizácie: mladosť – zrelosť, vojak – vyslúžilec, študent – vedec atď.

Literárna situácia¹ v krátkej próze, ktorá sa odvíja od kategórie literárneho času, od ňou suplovanej univerzálnej emocionálnej, mravnej, sociálnej pamäti, predovšetkým od priemetu ja – zážitku do aktívneho, emotívneho, mravného, vizualizovaného pocitového vedomia ja – subjektu a ja (on) rozprávača, jestvuje a udržiava sa od schopnosti učiť sa a premýšľať, to je obsiahnuté v stratégii autora i stratégii textu ako vstup a výstup textu, orientovať sa v literárne adaptovanej kategórii všeobecného, poprípade exponovaného javu voči genéze krízy v príbehu historického času, keď je premenlivý na čas akcie, čas ja výpovede, čas reflektovania o ja, on o/v čase, všetko súbežne a navyše v ohraničenom literárnom priestore dedina, mesto, miestnosť,

1 ŠŤUTOVEC, M.: *Časová situovanosť „rozprávania“ a „rozprávaného“ a jej dosah na estetickú organizáciu epického diela*. In: MIKO, F. (ed.): *Súradnice literárneho diela*. Bratislava: Tatran, 1986, s. 290.

stolička či iné, a to tak, aby literárna situácia vytvárala pre subjekt rytmizované a dramatické podložie z času a zážitku, ako sa to, čo sa dá tematizuje, alebo sa premenilo na problém, udialo sa a čo o tom, čo sa stalo, chce subjekt vôbec, alebo viac vedieť.

Takto prerušená alebo v súlade s tenziou problému latentne narušovaná harmónia pamäti subjektu sa spravidla a vždy rozlične odohráva v senzibilnom, zvonku (stretnutie, sen, rekapitulácia či iné) aktualizovanom vedomí subjektu v procese gradujúcej krízy, keď sa postava musí rozhodnúť a keď sa rozhodne (detail, epizóda), ako sa dokáže vyrovnávať s osobným, uplyvujúcim, no objektívne sa krátiacim individuálnym časom.

Personálny subjekt, ktorý v krátkej próze rozpráva a súčasne prežíva svoju výpoveď, má až patetickú potrebu obnoviť a rešpektovať vlastnú dôstojnosť, ktorú v spravidla ním riadenej narácii presadzuje tým spôsobom, aký mu literárna situácia kondenzovaná do napätej situácie a postavou zovretého sujetu dovoľuje. Subjekt obnovuje kulisy dokonanej akcie tak, aby navyše mohol, v tom totiž spočíva význam jeho existenciálnej a mravnej potreby, zvýznamniť hĺbku (kríza, katastrofa, reflexia, meditácia, filozofovanie, parodovanie či iné) aj stav svojej prítomnosti, lebo práve ju, tenzijnú situáciu, chápe ako príčinu aj ako následok, ba až dôsledok všetkého, čím žije; ide teda „to“, čo je ním z tematiky odvodené a otvorené do príbehu a umožnili mu to, hoci post factum, ja-postoje. Výber prístupov a postojov k problému smeruje do existenciálnej krajnosti a účinkuje sčasti aj tajomne ako životný údel subjektu, ktorý presakuje do jeho medziľudských vzťahov, do emócií a do profesie, do schopností správne, mravne a pravdivo, ale predovšetkým spravodlivo hodnotiť okolnosti, ktorú musí (vy)riešiť.

Do rešpektovaného kultúrneho módu národnej literatúry najskôr patrí to, čo sa v modernej slovanskej krátkej próze z konca 20. storočia a v tomto miléniu výrazne kultivuje v poetike žánrov a v teórii druhu. Tam primárne patria poetologické a noetické nástroje ozvláštnenia (folklórne motivované: príslovia, rozprávka, mýtus, balada), teda aj to, ako sa realizuje narátorova „záľuba“ v odbočeníach pri rozprávaní a prežívaní tajomstva z osobnej skúsenosti aj poznání. Tajomstvá vnášajú do kompozície žánru viacnásobné motivácie na organizovanie psychologického, fantazijného, ironického, snového či v ďalších líniách narácie zvýraznená autenticita subjektu. Spravidla ide o podnety zo sociálneho a psychologického podložia subjektu, smeruje sa do gradovania jediného bodu, do priesečníka v pamäti subjektu a do jeho zjemňovania i zvýrazňovania emotívnych reflexov a do formovania mravnej pointy.

Národné spoločenstvá zaradené do slovanského etnického, vývinového a kultúrneho kontextu, o próze ktorých uvažujeme vo vzťahu k výberu a zapájaniu ľudského archetypu do sémantiky naračného sveta, vytvárajú hodnoty umeleckého textu, preto ich spája viacero poznávacích, poetologických, estetických, mravných dotykových miest. No a o tie sa zaujímajú spoločenské vedy – zvlášť historiografia, folkloristika,

sociológia, psychológia, lingvistika a literárna história – a výskumne prostredníctvom nástrojov, ide o termíny, kategórie, metódy – predovšetkým a účinne medziliterárnosť.

Roľnícky a pastiersky spôsob života nesie vedľa rovinného a vrchárskeho utvárania si svojho kultúrneho kódu nemálo spoločných, no aj odlišujúcich prejavov poznávania, pomenovania a interpretovania sveta okolo seba. S tým súvisí aj mravný a hodnotový horizont pri formovaní postoja tak jednotlivca, ako aj pre neho prirodzeného spoločenstva k takej jedinečnej entite, za akú sa považujú obsah, hodnota, význam zakomponované do jedinečnosti života (každého) subjektu.

Interpretátorov záujem o postavu v konkrétnom prozaickom texte naznačuje i to, že má zámer preniknúť do konceptu a stratégie problémového miesta textovej organizácie látky a témy, najskôr ponorne do organizovania sujetu a konfliktu v kompozičnej organizácii sémantického celku (žáner a poetika textu). Epická postava vyznačená danosťami archetypu (platforma, praty, prapodstata, pôvodina voči všeludskému univerzu) stáva sa v naračnom svete limitovaná zvonku, teda dejinným a sociálnym kontextom. Aj ním, či tak sa v prozaickom texte zužuje akčný priestor na fabulu a rozširuje sa v priamej väzbe na žáner organizovanie sujetu a formovanie krízy. Pritom si nemožno nepovšimnúť genézu súvislostí medzi autorom a typológiou narátora.

Medziliterárne, komparatívne, konfrontačné, kontaktové aj iné operácie v prozaickom texte slovenskej a ukrajinskej prózy upozornili na to, že ich dotykové miesto (poetiky, nazeranie, postava, problém) sa najvýraznejšie a v literárnej komunikácii aj najbližšie presadzuje v sociálnej tematike (zem verzus smrť, národ verzus láska, krajina verzus kresťanstvo ako mravný nástroj). V nej sa autorská stratégia sústreďuje na problém postavy, času a spoločenskej praxe, lenže tá spontánne vytláča sociálne limitovaný subjekt strategicky na svoj okraj, aby sa zvýraznila iniciačná stratégia subjektu v hraničnej rovine života. Geografické danosti, zväčša ide o statický prvok príbehu, etnografické (pred)určenia napojené na evolučné procesy a historická aj spoločenská pamäť ako následky evolučných a revolučných kvalitatívnych zlomov sú zachytené voči problému „tu a teraz“ a pochopené ako zvnútra komunikujúce súbory (vedecky) organizovaných externých aj interných informácií, do ktorých sa ukladajú diferencované a do podsystémov zhodnotené správy z času (vývin a proces) istých (národných, kultúrnych, jazykových a inak organizovaných) spoločenstiev ako následky ich (historicky navrstvovaných) etnických vývinových procesov a jedinečností kultúrnych, literárnych znakov, zvykov a prejavov života, a tie spôsobia, že ich možno v stratégii textu či tematicky, alebo nazeracím prístupom aktualizovať. Napríklad ako zaujímavú pracovnú tézu konkrétneho prozaika, ktorý sa prozaickému prieskumu vrchárskeho aj rovinného archetypu venoval naplno a téza počítala aj s tým, že či ako účinne sa zorganizovaná kríza o povedomí ducha/duše dostane do epicentra bytia jednotlivca a spoločenstva.

Pre archetyp, ktorý v autorovej koncepcii sa identifikuje predovšetkým so zemou ako svojou živiteľkou (totožné s jestvovaním), svojím majetkom (totožné s hodnotou ja), svojou prítomnosťou (totožné s rodinou), so sebou samým (totožné s identitou), je dedina tradične prirodzeným spoločenským a sociálnym prostredím. Prejavy ľudskej harmónie, ktoré by bolo možné prekryť láskou, šťastím, vášňou, mladosťou, nádejami, túžbami, snami, ženou, rodinou, deťmi, tradíciou, úspechom sa v sociálne koncipovanej, a tak aj interpretovanej téme a pri jej konfliktoch mení na drámu alebo osobnú tragédiu subjektu, ktorý márne, ale o to zanietenejšie vzdoruje zložitej, krutej, neriešiteľnej, ale iba svojej a vo svojom prostredí všeobecnej sociálnej skutočnosti. Voči nepriazni reálnej skutočnosti (bieda, strata zeme, práce, choroba) stojí v próze z folklórnej zásobnice napríklad prekliatie, čary, mystika: postava sa v slovanskej próze 20. storočia, v realistických aj avantgardných estetických projekciách naračného sveta konkrétnych autorov dostala do krízy identity, do nesúladu medzi vedomím a poznaním. Aj preto sa postava vydáva na cestu a bude hľadať seba, ale i týmto kompozičným zámerom výsledok zámeru zostáva voči pointe príbehu otvorený a neistý.

Cesta postavy, obrazne, zo seba a do seba začína návratmi do štrukturovanej intímnej minulosti, ktorá sa dostáva do polarít pravdivej správy (fakt, dokument) a uchovanej spomienky (pamäť) na obsah informácie a ňou navodený sujetový zámer. Postava sa tak ocitá prostredníctvom priesečníka žánru, vedenia spoločenských vied, estetických a umeleckých projekcií v latentnej rozprávačskej a nazeracej výzve. Musí sa rozhodnúť ako prostredníctvom témy v texte, alebo textom chce a môže vypovedať o sebe, čím sa môže dostať do nekonvenčných situácií odvodených zo sujetu a fabuly, ale aj zo stretaní sa starého s novým, tradičného s iným, nepoznaným s neovládateľným v ľudskom spoločenstve, ale aj v sebe samom (svoje – cudzie, slovo – mlčanie, sen – bdenie, skutočné – neskutočné a iné). Naďalej aj vďaka postmoderným postojom voči človeku a jeho ľudskému času, detailu z jeho života voči celku života ako takému, pôsobí a účinkuje paradox: subjekt ani v literárnom prostredí neuzavrel dohovor vzájomného vyrovnania sa s ďalším, s iným literárne aktivovaným alter egom, hoci ten „rozpráva“ rozlične motivované, poetologicky precizované príbehy, chvíľami však aj o ňom.

Literatúra:

- BAGIN, A.: *Traja majstri*. Bratislava: Smena, 1982.
 BACHTIN, M.: *Estetika slovesnej tvorby*. Bratislava: Tatran, 1988.
 BARTHES, R.: *Rozkoš z textu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1994. ISBN 90-220-0567-3.

- ČEPAN, O. a kol.: *Otázky prózy. Litteraria V.* Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1962.
- DOHNAL, J.: *Proměny modelu světa v ruské próze na přelomu XIX. a XX. století.* Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-8021-05943-6.
- HODROVÁ, D. (ed.): *Proměny subjektu. Svazek II.* Pardubice: Mlejnek, 1994. ISBN 80-85778-02-5.
- KRAUSOVÁ, N.: *Význam tvaru – tvar významu.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1984.
- LOTMAN, J.: *Štruktúra umeleckého textu.* Bratislava: Tatran, 1990. ISBN 80-222-07-188-X.
- MATHAUSER, Z.: *Literatúra a anticipácia.* Bratislava: Tatran, 1982.
- MIKO, F. (ed.): *Súradnice literárneho diela.* Bratislava: Tatran, 1986.
- POSPÍŠIL, I.: *Ruský román zvonu navštívený.* Brno: Nadace Universitas, 2005. ISBN 80-72-720-4423-0.
- POSPÍŠIL, I.: *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem.* Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6216-0.
- RAKÚS, S.: *Poetika prozaického textu.* Levoča: Modrý Peter, 2015. ISBN 978-8089-5454-0-7.
- ŠKLOVSKIJ, V.: *Teória prózy.* Bratislava: Tatran, 1971.
- ŠKLOVSKIJ, V.: *Energia omylu. Kniha o sujete.* Bratislava: Smena, 1986.
- ŠÚTOVEC, M.: *Časová situovanosť „rozprávania“ a „rozprávaného“ a jej dosah na estetickú organizáciu epického diela.* In: MIKO, F. (ed.): *Súradnice literárneho diela.* Bratislava: Tatran, 1986.
- ZAJAC, P.: *Tvorivosť literatúry.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990. ISBN 80-220-0159-7.

About the author

Viera Žemberová

University of Prešov, Faculty of Arts, Department of Slovak Literature and Literary Studies,
Prešov, Slovakia
viera.zemberova@unipo.sk

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-SA 4.0 International license terms and conditions (<<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>>). This does not apply to works or elements (such as images or photographs) that are used in the work under a contractual license or exception or limitation to relevant rights.